

Şifâî Mehmed Dede (öl. 1081/1671) ve Öncesindeki Şârihlerin *Mesnevî*'nin Birinci Beytine Dair Yorumlarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması *

Halim Yar

Ankara Üniversitesi, İlähiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Turkish Islamic Literature
Ankara, Turkey
halimy14@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9362-567X

Comparing and Analyses the Comments of Shifâî Mehmed Dede (d. 1081/1671) and previous Commentators about *Mathnawi*'s First Couplet

Abstract

Mathnawi is one of the most important texts that influenced Turkish literature in Anatolia, such that many translations and commentaries have been written to understand it better due to its reputation. The journey of *Mathnawi* in Turkish literature begins with story translations by Golshahri (d. 838/1435). However, since *Mathnawi*'s depth of meaning and highly sophisticated frame of reference, several commentaries followed. Therefore, in order to understand it, commentaries followed translations. The beginning of this tradition goes back as early as the 15th century poetic commentary *Mathnawi-i Muradiya* by Mu'in al-Din Mustafa (15th c.) which is on the first volume of *Mathnawi*.

Commentaries of *Mathnawi* can be divided into poetry and prose. In addition, there are commentaries on compilations like *Jazira al-Mathnawi*. There are commentaries written on the first two couplets, the first eighteen couplets, the first volume or any volume and all of six volumes of *Mathnawi*. In these commentaries, information about the Persian grammar has been given, examples have been brought to couplets with stories, the symbols pointed by the couplets have been explained, the verses quoted by the couplets have been shown, what it means have been explained. In addition, the place of the couplet of *Mathnawi* in culture have been exemplified by quoting verses, couplets, ghazals and rubais from Persian and Turkish works.

The language of the commentaries was Turkish, the commentators were living in similar places, growing in a similar culture, and reading the same books. This is why their comments are close and similar. Also, the *Mathnawi* texts are not very different from each other and there was a tradition to analyze *Mathnawi*. For this reason, there is an inevitably parallelism in the comments. In some texts, similarity can go up to the sentence level.

Shifâî Mehmed Dede is one of the commentators who want to explain the *Mathnawi* in brief and simple way in the 17th century. Later, we see Muhammed Murad Molla (d. 1264/1848) who wrote a commentary in his style in the 19th century. Previously, by Haji Piri (d. 1049/1640) and Abu Su'ud Sa'dullâh (d. 16th) were written commentaries similar in style. In their works, it is seen that in some

* Bu makale sunmayı düşündüğümüz, "Şifâî Mehmed Dede'nin *Mesnevî Şerhi (Metin-İnceleme)*" isimli doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır./This article was extracted from the doctoral dissertation named "Şifâî Mehmed Dede's Commentary of *Masnawi (Text-Analysis)*" which we consider to defend.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism

Geliş/Received: 29 Ocak/January 2020 | **Kabul/Accepted:** 03 Mart/March 2020 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2020

Atıf/Cite as: Halim Yar, "Şifâî Mehmed Dede (öl. 1081/1671) ve Öncesindeki Şârihlerin *Mesnevî*'nin Birinci Beytine Dair Yorumlarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması = Comparing and Analyses the Comments of Shifâî Mehmed Dede (d. 1081/1671) and previous Commentators about *Mathnawi*'s First Couplet", *Eskiyeini* 40 (Mart/March 2020), 341-362. <https://doi.org/10.37697/eskiyeini.681657>

Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, 06050, Ankara, Turkey | www.anilakademi.com
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

places Persian poetry quotes are used to explain the couplet. Even though most of the commentators claimed to serve the Turks who cannot read and understand *Mathnawi* in Persian, but the meaning of such quotations was not provided. Therefore, it is essential to have a certain knowledge of the language even when reading these commentaries. The small quotations of Shifâî are verses and hadiths and he occasionally provided some explanations for them. On one hand, Shifâî's concise commentary provides an advantage not to bore the reader, on the other hand, it is often missing in explaining issues. As he acknowledges at the beginning of his commentary, he was influenced by Mustafa Muslih al-Dîn Surûrî (d. 969/1562) and Ismail Rusuhi Ankaravî (d. 1041/1631-2). The fact that Shifâî explicitly states what he does not approve of commentators whom he was influenced, we are able to more clearly compare them with the commentary of Shifâî.

When we compare commentaries of the same *Mathnawi* couplets of Surûrî and Ankaravî with Shifâî's, we have seen places where words, idioms, sentences, and quotations that are not in the *Mathnawi* text overlap. Furthermore, we have seen the existence of partially similar and unique commentaries. After that, we asked the question of whether any author had similar words, expressions, idioms, or sentences with another author before Shifâî Mehmed Dede. This question was followed by following questions: In order to comment *Mathnawi*, Shifâî what kind of original meaning he had contributed, what did he say different from other commentaries and who was affected by whom and how. In order to answer all these questions, we not only made a ranking according to the written dates of the commentaries written until Shifâî Mehmed Dede but also for the sake of comparison we limited ourselves with the first couplet of *Mathnawi*.

Sorting is as follows: Mu'in al-Dîn Mustafa, Dede Omar Rushanî (d. 892/1486-87), Muslih al-Dîn Surûrî, İlmî Dede (d. 1019/1611), Abu Su'ud Sa'dullâh, Haji Pirî, Shami Shamullâh (d. 1011/1602-03), Abd al-Majîd Sivasî (d. 1048/1639), Sabuhi Ahmed Dede (d. 1057/1647), Isma'il Rusûhî Ankaravî, Haji İlyas-zâda (d. 1034/1625), 'Abd Allâh Bosnavî (d. 1053/1644), Sarî 'Abd Allah Afandî (d. 1071/1661), İbrahîm Javri Afandî (d. 1064/1654), Aga-zâda Mehmed Afandî (d. 1063/1652-53) and Shifâî Mehmed Dede (d. 1081/1671). We compared the commentaries after sorting them by their commentators. In the first couplet, we examined the key terms like 'nay', 'separations (judâyihâ)', 'listen' as well as the story of *Mathnawi*'s creation, the grammar of the first couplet, and information about copy differences. We compared and analyzed them under titles. When the commentaries were read in order, the following questions could be answered: Whose interpretation is similar to whose, who said what before whom, has the meaning remained the same or has it changed, and what is the commentator's own commentary. If the inclusion of a comment in the text disrupted the narration, then it was written in the footnote.

In the comments for the first couplet, there are three things in exchange for the nay metaphor. These are Mawlânâ himself, saints, and the Prophet. It can be thought that the first of these is meant primarily. Because in the first copy we have, Mawlânâ calls himself 'in nay/this nay'. Use of saint and wise are also proper, in my opinion. The meaning expressed with Mawlânâ thus expands towards others because they are the heirs of the prophet. On the other hand, we think that commentators are trying very hard to establish a relationship between the Prophet and nay. Here 'abjad' was used to bring the distant meaning closer. This kind of comments do not coincide with the metaphor of nay. The meaning of Prophet, who is claimed to be the equivalent of the nay metaphor, returns to the saints. This is an indication of it. The answer to the question of why the *Mathnawi* was started with 'bish'nov/listen' points to the prophet and his successor, saint. While they are obliged to fulfill the 'read' order of the Quran, the others are obliged to listen to them. We exemplified that this relationship is parallel to the *Mathnawi* style with the couplets we quote from *Mathnawi* and we tried to provide the relationship with the second couplet.

Keywords

Turkish Islamic Literature, Mathnawi, Commentaries of Mathnawi, commentators of Mesnevî, Şifâî Mehmed Dede

Şifâî Mehmed Dede (öl. 1081/1671) ve Öncesindeki Şârihlerin *Mesnevî*'nin Birinci Beytine Dair Yorumlarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması

Öz

Mesnevî Anadolu sahasında Türk edebiyatını etkilemiş en önemli metinlerdendir. Eserin tesiri dolayısıyla onu anlamak ve anlamlandırmak adına tercüme ve şerhler yazılmıştır. *Mesnevî*'nin Türk edebiyatındaki yeri, Gülşehrî'nin (öl. 838/1435) hikâye çevirileri ile başlamıştır. Bir süre sonra *Mesnevî*'nin mana derinliği ve birçok yere atfı dolayısıyla çevriler yeterli olmamaya başlar. Bu yüzden onu anlayabilmek için çevirileri şerhler takip etmiştir. Bu geleneğin başlangıcı ise Muinüddin Mustafa'nın *Mesnevî*'nin ilk cildini manzum olarak şerh ettiği *Mesnevî-i Murâdiye* ile 15. yy.'da başlar ve günümüze dek devam eder.

Mesnevî şerhleri manzum ve mensur olarak ikiye ayrılabilceği gibi, *Cezîre-i Mesnevî* yahut bu tarzda oluşturulmuş derlemelerin de şerh edildiği görülmüştür. İlk iki beyit, ilk on sekiz beyit, birinci cilt yahut herhangi bir cilt ve altı cildin tamamına yazılmış şerhler mevcuttur. Şerhlerde Farsça diline dair gramerle ilgili bilgiler verilmiş, hikâyelerle beyitlere örnekler getirilmiş, beytin işaret ettiği mazzunlar açıklanmış, beytin iktibas ettiği ayetler gösterilmiş ve neye delalet ettiği belirtilmiş ve *Mesnevî* içerisinde veya diğer eserlerden Farsça ve Türkçe mısra, beyit, gazel, rubai alıntılanarak *Mesnevî* beytinin kültür içerisindeki yeri örnekendirilmiştir.

Şerhlerin dilinin Türkçe olması, şârihlerin benzer mekânlarda bulunmaları ve buralarda yetişmeleri, aynı kültür içerisinde, benzer kitaplarla işgal etmeleri yorumlarının birbirinin misli yahut yaklaşığı olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, *Mesnevî* metinleri birbirinden çok farklı değildi ve *Mesnevî*'yi çözümlene adına bir gelenek mevcuttu. Bundan ötürü yorumlarda ister istemez anlamda koşutluklar mevcut olagelmıştır. Bazı metinlerdeki yakınlık ise cümle düzeyine çıkabilmektedir.

Şifâî Mehmed Dede 17. yy.'da yaşamış *Mesnevî*'yi kısa ve sade bir şekilde şerh etmek isteyen şârihlerdendir. Ondan sonra onun tarzında şerh yazan XVIII. yy.'da Muhammed Murad Molla (öl. 1264/1848)'yi görüyoruz. Öncesinde ise Hacı Pîrî (öl. 1049/1640) ve Ebu's-Suud Sâdullah (öl. 16. yy.) bu tarzda eserler ortaya koymuşlardır. Yalnız onlarda bazı yerlerde Farsça şiiir alıntılarının, beyti açıklamak için kullanıldığına rastlanılır. Şârihlerin çoğu *Mesnevî*'yi Farsça şeklinde okuyup anlatıyayan Türklere hizmet etmeyi iddia etse de bu tarz alıntıların anlamı verilmemiştir. Dolayısıyla bu şerhleri okurken dahi belli bir alet ilmine sahip olmak zaruridir. Şifâî'nin çok az olan alıntıları ayet ve hadislerdir ve onları bazı yerlerde açıklamıştır. Şifâî'nin şerhinin muhtasar olması, bir yandan okuyucuyu sıkmamak adına bir üstünlük sağlar, öte yandansa meseleleri açıklamakta çoğu yerde eksik kalır. Onun etkilediği şârihler Mustafa Muslihüddin Surûrî (öl. 969/1562) ile İsmâil Rusûhî Ankaravî'dir (öl. 1041/1631-2). Bunu şerhin girişinde söylemektedir. Şifâî'nin, tesiri altında olduğunu belirttiği şârihlerin hangi yönünü beğenmediğini söylemesi, bize doğrudan bu şerhlerle Şifâî'nin şerhini karşılaştırma imkânı sağlıyor.

Şifâî şerhini karşılaştırmak adına Surûrî ve Ankaravî şerhlerine göz gezdirdiğimizde aynı *Mesnevî* beyitlerinde; *Mesnevî* metninde geçmeyen kelimeler, ıstılahlar, ifadeler, cümleler ve alıntı nevinden noktaların örtüştüğü yerlere rastladık. Bunun yansıra kısmen benzer ve özgün yorumların varlığına da şahit olduk. Bunun üzerine Şifâî Mehmed Dede öncesinde acaba herhangi bir yazarın başka bir yazardan ifade, kelime, ıstılah... gibi benzerlikleri, aktarımları olup olmadığı sorusunu sorduk. Bu soruyu, *Mesnevî*'yi yorumlamak adına 'Şifâî'nin, acaba ne gibi bir özel katkısı vardır, diğer şârihlerden farklı ne söylemiştir ve öncesinde kim kimden nasıl etkilenmiştir' soruları takip etti. Bütün bu sorulara cevap verebilmek için Şifâî Mehmed Dede'ye değin yazılmış şerhlerin yazılış tarihlerine göre bir sıralama yaptık ve karşılaştırmak adına birinci beyti kendimize örnek aldık. Muinüddin Mustafa, Dede Ömer Rûşenî (öl. 892/1486-87), Surûrî, İlmî Dede (öl. 1019/1611), Ebu's-Suud Sâdullâh (öl. 16. yy.), Hacı Pîrî (öl. 1049/1640), Mustafa Şemî Efendi (öl. 1011/1602-03), Abdülmecid Sivâsî (öl. 1048/1639), Sabûhî Ahmed Dede (öl. 1057/1647), İsmâil Rusûhî Ankaravî, Hacı İlyas-zâde (öl. 1034/1625), Abdullâh Bosnevî (öl. 1053/1644), Sarı Abdullâh Efendi (öl. 1071/1661), İbrâhîm Cevrî Efendi (öl. 1064/1654),

Ağa-zâde Mehmed Efendi (öl. 1063/1652-53) ve Şifâî Mehmed Dede (öl. 1081/1671) gibi şârihlerin şerhlerini sıralayarak karşılaştırdık. Birinci beyitteki ney, 'cudâyiâhâ'/ayrılıklar, dinle gibi sözcüklerle birlikte şârihlerin dile getirdiği *Mesnevî*'nin yazılış hikâyesine, ilk beytin gramerine ve nüsha farklılıklarına dair bilgileri; başlıklar altında inceledik ve karşılaştırdık. Yorumlar sıralamaya göre okunduğunda kimin yorumu kimle örtüşüyor, kim kimden önce ne demiş ve anlam aynı mı kalmış, yoksa değişmiş mi, şârihin kendine has yorumu nedir gibi noktalara cevap verilebildi. Bir yorumun metin içerisinde yer alması anlatımı bozuyor ise o zaman dipnota yazıldı.

Birinci beyit için yapılmış yorumlarda ney istiaresinin karşılığında üç şey vardır. Bunlar Mevlânâ'nın kendisi, arif veya evliya ve Hz. Peygamber'dir. Bu yorumlardan ilkinin öncelikle kastedildiği düşünülebilir. Zira elimizdeki ilk nüshada 'in ney/bu ney' ile Mevlânâ neyin anlamını kendine yöneltiyor. Diğer yorumlardan arif ve evliya da bizce muteberdir, Mevlânâ ile ifade edilen anlam böylece başkalarına doğru genişler. Çünkü onlar peygamberin varisleridir. Üçüncü yorum olan Hz. Peygamber'i ney istiaresine yaklaştırmak için şârihlerin oldukça uğraştığını düşünüyoruz. Uzak anlamı yakınlaştırmak için ebced vesile edilmiştir. Bu tarz yorumlar kanımızca ney istiaresiyle örtüşmez. Ney'in karşıladığı iddia edilen Hz. Peygamber anlamının yine veliye dönmesi ve onu anlatması bunun bir göstergesidir. *Mesnevî*'ye neden 'biş'nev/dinle' ile başlanılmıştır sorusunun cevabı da peygamber ve varisi evliyaya işaret eder. Onlar Kur'ân'ın 'oku' emrine ilişik iken, diğerleri onları dinlemekle yükümlüdür. Bu silsilenin *Mesnevî* mantığı ile paralel olduğunu, yine *Mesnevî*'den alıntılarımız beyitlerle örneklendirdik ve ikinci beyitle ilişkisini vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler

Türk İslam Edebiyatı, *Mesnevî*, *Mesnevî* şerhler, *Mesnevî* şârihleri, Şifâî Mehmed Dede

Giriş

Mesnevî'yi şerh etmek ve açıklamak adına kaleme alınan eserlerin müstakilen çalışılması; geleneği ve yüzyılın esere bakışını göstermek açısından büyük önemi haizdir. Ehemmiyet arzeden bir başka mevzu ise, söz konusu şerhler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Kim kimden, nasıl etkilenmiş, acaba etkilenilen o eser başka bir eserden yararlanmış mı, yararlanıldığı söylenen kitap dışında başka kaynaklar var mı, şârihler birbirlerini eleştirmişler mi, gibi sorulara bu şekilde cevap verilebilecektir. Ayrıca şârihler tarafından yapılan yorumun, *Mesnevî*'nin bir beytini esas alıp almadığı, şerhin tutarlılığı açısından mühimdir. *Mesnevî* şerhleri arasındaki geçişkenlik ve ilişkiyi inceleyen çalışmalar, eserlerin etkilişimini ortaya koyacak; esere dair orijinaliteyi belirlememize, yüzyıl inceleniyorsa şerhler toplamında asrın *Mesnevî*'ye bakışını kavramamıza yardımcı olacaktır. Bu bir nevi, tahkikle asıl metni ortaya koymak nevinden bir çalışma olacaktır. Bundan hareketle sözkonusu edilen yazarın şerhinin kökenlerini meydana çıkarabileceğiz. Özeldeki farklılıklarla şârihlerin, genel olarak işlenen anlama ne kattıkları hakkında fikir yürütmemiz kolaylaşacak, söz konusu eserin biricikliği tebarüz edebilecektir.

Bu çalışmada ele aldığımız şârih olan Şifâî Mehmed Dede'nin zaman diliminde *Mesnevî* nasıl anlaşılıyordu, şerhin anlam toplamı ne idi, sorularını sorduk. Cevabını verebilmek için kendisinin etkilendiğini açıkça belirttiği şârihler olan Muslihuddin Mustafa Surûrî (öl. 969/1562) ve İsmâil Rusûhî Ankaravî (öl. 1041/1631-2)'nin ele alınması zaruri idi. Ankaravî'yi incelerken, giriş kısmında saydığı kitaplar arasında zikretmemesine rağmen, onun Surûrî ve Mustafa Şem'î Efendi (öl. 1011/1602-03) şerhlerine göndermeler yaptığını gördük. Buradaki soru ise, Ankaravî acaba kendinden önceki şârihlerden ne kadar etkilenmiştir, oldu. Metinleri yazılma sırasına göre okuduğumuzda aynı noktalara değinil-

diğine şahit olduk. Bu husus, aslında metnin oluşmasında farklı şârihlerin ve yüzyılın etkisinin olduğu, en azından aynı kitaplara başvurulduğu, bir şârihin kaynağını belirtmediği için bütün fikirlerin kendisine aitmiş gibi algılandığı sonucuna bizi götürdü. Dolayısıyla *Mesnevî* şerhlerinin arasındaki etkileşimi ortaya koymak adına yazılma sırası izlenerek; hangi mefhumların, temaların ve ayet, hadis yahut şiir ve hikâye alıntılarının birlikte kullanılıp kullanılmadığı ile etkilenme düzeyi nedir ve orijinalite yakalanabilmiş midir, sorularına cevap bulunulabilir.

Şifâî Mehmed Dede ile Ankaravî'nin ilk iki cildini karşılaştırırken şöyle bir soru mukadderdi: Acaba biz bir yazarın diğerinden etkilendiğini nasıl tespit edebiliriz? Buna cevap; yukarıda saydıklarımızın dışında cümle kuruluşu ve beyitte geçmeyen kelimelerin şerh içerisinde kullanılması gibi emareler idi. Özellikle metinde bulunmayan, yazarın şerh yaparken kullandığı kelimeler, istihlalar, atasözleri müşterekse; o zaman beytin şerhinde bir önceki yazardan yahut bilmediğimiz müşterek bir başka yazardan etkilenilmiş demekti. Buradaki cümle kuruluşu, mefhum ve alıntı diğer benzerlik alametleri idi. Karşılaştırmamızı bu yöntemle yapmaya uğraştık ve *Mesnevî*'nin ilk beytinde şârihlerin birbirinden etkilenme düzeyini ortaya koymaya çalıştık. Bununla beraber *Mesnevî*'nin, genel düşüncesini belirtmek adına, *Mesnevî*'nin birinci cildinden alıntılar yaptık ve bu alıntıların Şifâî Mehmed Dede'deki açıklamalarını alıp yorumladık. Tabiidir ki; bu karşılaştırma, şârihlerin her şeyi bir önceki şârihten yahut şârihlerden aldığı ve doğrudan kendi metnine yerleştirdiği gibi bir anlam barındırmaz. Zira şârihler o dönemde benzer meclislerde bulunuyorlar ve benzer kitaplardan istifade ediyorlardı ve dahi bir *Mesnevî* okuma geleneği sürüyordu. Dolayısıyla bir şârihin diğer şârihe vereceğini, alıntıladığı kitap yahut bulunduğu meclis de sağlayabilir. Bu en azından benzer kitaplardan ve meclislerden beslenmelerinin bir kanıtı olacaktır.

Yazma eserleri okuyanlar için büyük bir müşkül, alıntının kaynağı ve orijinalitenin tespiti iken; diğer müşkül, yapılan eleştirilerden ötürü, eleştirilen şahsiyete garaz duyulduğu sonucuna varılmasının istenmemesinden, yahut eleştirilen kişiyi incitmemek içgüdüsünden dolayı, ismin zikredilmemesidir. Mesela 9. beyitte ikinci mısra olan 'her ki in âteş ne-dâred nîst bād'a dair Sabûhî Ahmed Dede (öl. 1057/1647) ile Ankaravî arasındaki ilişkiyi şu şekilde verebiliriz: Sabûhî bu mısra için "Hâzret-i Mevlânâ'nuñ nîst bād buyurduğun te'vil eyleyüp evliyâ'ullâhdan bed-du'â şâdir olmaz dimişler, ne için şâdir olmaz..."¹ demiştir. Bunun karşısına; Ankaravî'nin "...Hâzret-i Mevlânâ'nuñ nîst bād buyurdıklarını bed-du'â zu'm itmişler ve te'vil idüp yabana gitmişler"² cümlesi konulduğunda görülecektir ki, Ankaravî, Sabûhî'ye ait şerh cümlesinin olumsuz halini kurmuştur. Bundan dolayı Ankaravî'nin -her ne kadar evliyânın dilinden beddua çıkmayacağını söylese de- Sabûhî'ye cevap verdiği ve onu eleştirdiği iddia edilebilir.

Mesnevî şerhlerini karşılaştırabilmemiz için şerhlerin öncelik sonralığını belirtmek elzemdir. Zira biz Şifâî Mehmed Dede'nin bir nevi anlam tahkikini yapmaya çalışacağız.

¹ Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 11b, 2-18. str.

² Erdoğan Taştan, *İsmâil Rüstûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviri-yazı-İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 167.

Bundan dolayı Şener Demirel'in '*Mesnevî*'nin Türkçe Şerhleri'³ isimli makalesindeki sıralamayı esas alamayız. Burada sıralama için dikkate alınan, *Mesnevî* şerhlerinin yazım bitimi değil, şârihlerin ölüm tarihi veya tahmini ölüm tarihidir. Bu ise eserlerin etkileşiminde öncelik sonralık sırasını bozacaktır. Bundan dolayı sıralamayı, eserlerin yazım bitim tarihine göre (ne zaman yazıldığını bilmediğimizde yine yazarın ölüm tarihini esas aldık), Şifâî Mehmed Dede'ye değin; fakat şerh yazımı için bir mihenk taşı olan Ankaravî'yi merkeze alarak yapmayı tercih ettik. Zira 17. yy.'da yaşamış Ankaravî, kendinden sonraki şârihleri en çok etkileyen şahıstır ve 'hazret-i şârih' ünvanıyla anılmıştır. O şerhini; kırka yakın eserden⁴ alıntı yaparak ve *Mesnevî* içerisinden, aynı yahut bir başka deftere ve kendi şerhlerine, atıf ile kaleme almıştır. Onun, şerh metni için bir ön çalışma olduğunu düşünebileceğimiz, *Simâtu'l-Mukînîn*⁵, *Câmî'u'l-Âyât*⁶ ve *Fâtihu'l-Ebyât*⁷'ı yazması, gösterdiği ihtimamın

³ Şener Demirel'in sıralamasıyla *Mesnevî* şerhleri şu başlıklar içerisinde verilmiştir: "Muñnüddin Mustafa (öl. 15. yy.), Dede Ömer Rüşenî (öl. 892/1486-7), Ebu's-Suûd Sâdullâh (öl. 16. yy.), Bosnalı Sûdî Efendi (öl. 1003/1595), Nevî Yahyâ Efendi (öl. 1007/1599), Şem'î Şemullâh (öl. 1011/1602-3), İlmî Dede (öl. 1019/1611), Hacı İlyas-zâde Ömer (öl. 1034/1625), İsmâil Rüşûhi Ankaravî (öl. 1041/1631-2), Abdülmeccid Sivâsî (öl. 1048/1639), Hacı Pîrî (öl. 1049/1640), Abdullah Bosnevî (öl. 1053/1644), Pîr Mehmed Efendi (öl. 17. yy.), Sabûhî Ahmed Dede (öl. 1056/1647), Ağa-zâde Mehmed Efendi (öl. 1062/1652-3), İbrahim Cevrî (öl. 1064/1654), Sarı Abdullah Efendi (öl. 1071/1661), Şifâî Mehmed Dede (öl. 1071/1660-1), Adnî Receb Dede (öl. 1094/1683), Mehmed el-Mevlevî (öl. 17. yy.); Ambarcı-zâde Derviş Küçük Ali (öl. 1027/1715), Tâlîbî Hasan Efendi (öl. 1129/1717-8), Meknî Efendi (17. yy.), Şeyh Galib (öl. 1213/1799), Bağdatlı Âsım (öl. 18. yy.), Erzurumlu Ahmed Nâim (öl. 19. yy.), Muhammed Murad Molla (öl. 1264/1848), Es-Seyyid el-Hac Muhammed Şükri İbn Ahmed Atâ (öl. 19. yy.), Abidin Paşa (öl. 1325/1908), Mehmed Esad Dede (öl. 1331/1913), Rıza'eddin Remzî er-Rıfâî (19. yy. başı), Ahmed Avni Konuk (öl. 1938), Kenan Rıfâî (öl. 1950), Tahiru'l-Mevlevî Olgun (öl. 1951), M. Muhlis Koner (öl. 1957), Yaman Dede (öl. 1963), İbrahim Aczî Kendi (öl. 1965), Ahmed Ateş (öl. 1966), Abdülbaki Gölpinarlı (öl. 1983), Selçuk Eraydın (öl. 1997)". Şener Demirel, "Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve Şerhleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 481-502. *Mesnevî*'nin tamamına, 1 defterine, ilk on sekiz beytine, *Cezîre-i Mesnevî*'ye, bir beytine, bir kaç hikâyeye ve seçme beyitlere göre yazılmış şerhlerin bir diğer tasnifi için bk. İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008), 244-245.

⁴ İlgili eserler Ankaravî'nin şerhi "*Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûretu'l-Ma'ârif*" girişinde verilmiştir: Tefsirle ilgili yerlerde; 'Ebu'l-Leyâ ve Ma'âlimü't-Tenzil ve Medârik ve Kâdî ve Ebu's-Su'ûd ve Tefsîr-i Kebîr, Kâşânî ve Keşşâf ve Mecmâ'u'l-Beyân ve Teyşîr'den yararlanmışlardır. Hadislere dair yerlerde 'Müslim ve Buḥârî ve Meşâbig ve Meşârik ve Terḡib ve Terhîb ve Câmî'u's-şâgîr'den istifade etmiştir. Tasavvufia ilgili yerlerde, 'Futûḥât-ı Mekkiyye ve Fuşûşu'l-Hikem ve Divân-ı İbnü'l-Fâriz ve 'Avârifü'l-Ma'ârif ve Kitâb-ı Ta'arruf ve İştilâhât li's-Şeyhi 'Abdu'r-Rezzâk el-Kâşânî ve l'câzu'l-Beyân li's-Şeyhi'l-Kebîr'den alıntı yapmıştır. Kelamla ilgili konularda Şerḥ-i Mevâkîf ve Şerḥ-i 'Akâyid'a müracaat etmiştir. Hikmetle alakalı yerlerde sadece 'Heyâkil' ve şeriatla ilintili yerlerde İhyâ ve Şerḥ-i Şer'a ve Mişkâtü'l-Envâr'a başvurur. Fıkha dair yerlerde ise 'Hidâye ve Şadru's-Şer'â'ya ve sözlükle alakalı yerlerde 'Şihâh ve Nihâye-i İbni Eâîr'i kendine ölçüt alır. Taştan, *İsmâil Rüşûhi Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif)* I. Cilt, *Çeviriyazı-İnceleme*, 112.

⁵ *Mesnevî* dibacesinin Arapça şerhidir. Eser 1608'de yazılmıştır. Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Târîhi (Mecmû'atu't-Tevârihi'l-Mevleviyye)*, Haz. Cem Zorlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 288.

⁶ *Câmî'u'l-Âyât*, *Mesnevî*'de geçen âyet ve hadislerin anlamını içeren beyitlerle Arapça beyitlerin ve anlaşılması güç bazı kelimelerin şerh ve izâhını konu alan bir eserdir. Taştan, *İsmâil Rüşûhi Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif)* I. Cilt, *Çeviriyazı-İnceleme*, 33.

⁷ *Fâtihu'l-Ebyât*, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin ve anlaşılması güç bazı kelimelerinin şerhini konu alan bir eserdir. Taştan, *İsmâil Rüşûhi Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif)* I. Cilt, *Çeviriyazı-İnceleme*, 35.

nişânesidir. Yine de o; Mevlânâ'ya ait olup olmadığı muğlak VII. defteri şerh etmesi⁸, *Mesnevî* şerhi için kullandığı nüshanın yanlışlarla dolu olması ve *Mesnevî*'yi anlamadığı iddiasıyla eleştirilmiştir.⁹ Ankaravî öncesinde yazılmış şerhler, böyle bir eserin nelerden etkilendiğini göstermek açısından önemli olacaktır. Çünkü onun Surûrî ve Şemî şerhlerinden doğrudan yahut dolaylı etkilendiğini görebiliyoruz.¹⁰

Mesnevî şerhlerini, Şifâî Mehmed Dede'ye kadar, bitim tarihine göre sıralayacak olursak: Muînüddin Mustafa'nın (öl. 15. yy.) 1. cilde manzum şerhi '*Mesnevî-i Murâdiyye*' (1436)¹¹, Dede Ömer Rûşenî (öl. 892-93/1486-87)¹² tarafından *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti hakkında yazılmış '*Ney-nâme*', Surûrî'ye ait, *Mesnevî*'ye ilk tam; fakat Farsça şerh olan '*Şerhi Mesnevî*' (1540)¹³, Yûsuf-ı Sîne-çak tarafından hazırlanan *Cezîre-i Mesnevî*'yi ilk defa Türkçe şerh eden¹⁴ İlmî Dede'nin (öl. 1019/1611) '*Şerhi-i Cezîre-i Mesnevî*'si (1571)¹⁵, Nakşibendi şeyhi Ebu's-Suûd Sâdullâh'ın (öl. 16. yy.) *Mesnevî*'nin birinci cildini, mensur ve fazlaca şiir alıntılarla şerhettiği '*Şerhu'l- Mesnevî fi'l-Mev'iza*' (1577)¹⁶, *Mesnevî*'nin tamamına şerh yapma arzusu ile yola çıkan, Surûrî'nin açıklamalarından ve bazı büyüklüklerin güzel sözlerinden yararlanan¹⁷ Hacı Pîrî'nin (öl. 1049/1640) şerhi, '*İntihâb-ı Mesnevî*' (1574-80)¹⁸,

⁸ Yenikapı şeyhi Sabûhî Ahmed Dede'nin (ö. 1647) "Nasılsa şerhetmiş; fakat okutmağa da kalkarsa, gelir, kürsüyü başına yıkarım" diye Ankaravî'ye haber gönderdiği söylene gelmiştir. Abdülbaki Gölpinarlı, "Mesnevî'nin VIII. Cildi", *Şarkiyat Mecmuası* VI (1966), 11.

⁹ Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri. 1983), 143. Erdoğan Taştan doktora tezinde Abdülbaki Gölpinarlı'nın şerhe konu olan nüsha eleştirisinin haksız olduğunu örnekleriyle savunmuştur. Taştan, *İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 64.

¹⁰ Taştan, *İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 62.

¹¹ Kemal Yavuz, *Muînî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007), 27. Bu çalışma Muînüddin Mustafa'nın 1. cildi esas alarak yaptığı şerhin yarısını çevri yazım ile yayınlamıştır. Çevri yazım 'Tavşan-Arsılar' hikâyesi ile sonlanır.

¹² Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", 481; Mehmet Özdemir, "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri", *Turkish Studies*, 11/20 (2016), 472. Ayrıca Mustafa Uzun'un 'Ney-nâme' hakkında yapmış olduğu bir çalışma mevcuttur. Dede Ömer Rûşenî, *Ney-nâme*, Haz. Mustafa Uzun (İstanbul: 1990).

¹³ Mehmet Demirci, "Mesnevî Şerhleri ve Şarihleri Hakkında Birkaç Not", *İkinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu*, ed. Ünal Şenel (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2010), 39. Eserin ilk on sekiz beytinin tercümesi ve Farsçasının 1b-40b arasının tenkitli metni yüksek lisans olarak çalışılmıştır: Orhan Baştürk, *Surûrî'nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitletli Metin* (v. 1b-40a.) (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997). Biz bu tez ile bazen yazmayı karşılaştırarak çalıştık. Surûrî Muslihüddin Mustafa Efendi, *Şerhi-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a-5b.

¹⁴ İsmail Gülec, "Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri", *Osmanlı Araştırmaları* XXIV (2004), 164.

¹⁵ Hilal Tuğba Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerhi-i Cezîre-i Mesnevî'si* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 17. Biz bu metinle yazmayı karşılaştırarak çalıştık. İlmî Dede, *Şerhi-i Cezîre-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 2526), 2b-4b.

¹⁶ Eserin sonunda Ebu's-Suûd Sâdullâh'ın, şerhi hicri 985 senesi Cemâziye'l-evvel ayında bir Cuma günü ikinci sonrasını bitirdiğini söylüyor. Bu da miladi olarak 1577 Temmuz-Ağustos'a denk geliyor. Ebu's-Suûd Sâdullâh, *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1463), 218a. Ebu's-Suûd Sâdullâh'ın şerhinin çevri yazımı ve incelenmesini içeren bir eseri Turgut Koçoğlu hazırlamıştır. Turgut Koçoğlu, *Nakşî Şeyhi Ebu's-Suûd el-Kayserî Şerhi-i Mesnevî* (Kayseri: Laçın Yayınları, 2014).

¹⁷ Hacı Pîrî, *Şerhi-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 2b.

¹⁸ Hacı Pîrî kendisine 3. Murad döneminde 'sancak-ı 'âlî' verildiğini söylüyor Hacı Pîrî, *Şerhi-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 2b. Bu sancak 1b'de bahsettiği Dimişvar olsa gerektir. O eserine Kanuni Sultan Süleyman zamanında başladığını ve oğlu II. Selim zamanında bitirdiğini söylüyor:

Mesnevî'ye ait altı defterin tamamını ilk defa Türkçe şerh eden, çoğunlukla Surûrî'den etkilenen, Şemî'nin kaleme aldığı '*Şerh-i Mesnevî*' (1588)¹⁹, Yine Abdülmecid Sivâsî'nin (öl. 1048/1639) yazdığı '*Şerh-i Mesnevî*' ile benzerlikler arzeden, '*Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'²⁰ (1602)²¹, İlmî Dede'nin şerhine nazire olarak Sabûhî Ahmed Dede tarafından kaleme alındığı söylenen 6 ciltlik '*İhtiyârât-ı Sabûhî*' (1617)²², İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin kaleme aldığı

“Mukaddemen kutbu'l-ârifin sultânü'l-muḥakkıkîn Mevlânâ Muḥammed Celâlü'd-dîn Rûmî'nün meâneviyyâtından cild-i evvelin Türki libâs ile tertib idüp ba'zısı... Hüseyn Ḥavârizimî'nün 'ibâret-i Fars ile olan icmâlınden ve ba'zî Mevlânâ Surûrî şerḥinün tafđilâtından ve ba'zî kelimât-ı ṭayyibe-i ekâbir... elfâz-ı dürer-bârlarından ve qarîḥa-i fakîrden zuhûr iden ma'ânî-i dil-pezîrden derc olunup ibtidâsı... Sultân Süleymân ve intihâsı... Sultân Selim... zamânlarında vâkı' olup... taḥrîr olunmuş idi. Liken ol 'arûs-ı dil-firibûn niḳâbı merfû' ve ḥacle-i ḥalvetde mestûr ve memnû' olan aḥvâli her ehl ü nâ-ehle ma'lûm olıcaḳ ṭebâ'-ı 'ulu'l-'azme taṭvîlâtı sebebiyle teneffür ḥâşıl olmaḡın ḥıfz u rabṭa âsân olmaḳ-içün intihâb olunmaḳ ḫâtr-ı fâṭırda muşammem idi... Sultân Murâd ibn Sultân Selim... zamânında bu ḫâkir bendelerin sancaḡ-ı 'âlî miââḡ-ı müyesser olup bir zamân işḡâl-i divândan berî ve tekâzâ-yı divân-ı bî-âmândan 'arî olmaḳ-ile bu emniyyetün ḫuşûline mütaşaddî olup bu birkaç varaḡ sefine-i evevel zevraḡ olsun içün bu ḡayda muḳayyed olunup 'ömr-i 'azizde müsâ'ade vâkı' olursa belki bu minvâl üzere şerḥ-i Meâsnevî altıncı deftere varınca itmâma yetiştürülmek inşâ'allâḡ taşmim ve niyyet olunmuşdur. Hacı Pîrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 2a-2b. Şener'in tasnifinde iki Hacı Pîrî'den bahsediliyor (Şener, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”, 486). Bunlardan birincisi 1573'te, ikincisi 1640'ta vefat etmiş. Bu eserin yazarı 1573'te öldüğü söylenen Pîrî Mehmed Paşa olması daha olasıdır. Çünkü onun son görevlendirildiği yere gitmemek için padişaha yazdığı arz-ı halinde ahir ömrünü Dimişvar'da geçirmek istemediği açık. Hacı Pîrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 1b. Ama yine de Bursalı Mehmed Tahir'in yüzyılın ikinci yarısında doğup 1640'ta vefat eden Hacı Pîrî olması da imkândan azade deḡil. Hacı Pîrî arz-ı halde kendisinin Sivaslı olduğunu, kırk yıldan fazla Sivas divanında hizmet ettiğini, Hac ibadetini ifadan sonra kendisine Sivas kethüdalıḡının verildiğini, bu görevde üç yıl kaldığını, üç yıl sonra Tokat kadısının kethüdalıḡı görevini ondan aldığı, kendisine Tarsus sancaḡı sadaka olunduğunu söyler. Burasının bir yıl dahi geçmeden eski sahibine verildiğini, tam arz-ı hal edecek iken bu adamın öldüğünü ve kendisine Dimişvar'a tabi Mustafa Paşa'nın sancaḡı Dimişvar'ın verildiğini, Tarsus sancaḡının Mustafa Paşa'ya verildiğini ve bunda bir hata işlendiğini belirtiyor. O kendisine Tarsus'un verilmesini istiyor ve Dimişvar'a gitmek istemiyor ve *Mesnevî* şerhini bir nevi şefaataḡı yerinde ona sunuyor ve şöyle diyor: “Murâdımız kenâr yirde kefer-i fecere içinde zâyî olmayup semtimizden ri'âyet olup ve yâḫud bir ḫıdmete istiḫdâm olunmaḡdur, bâkı fermân südde-i âüreyyâ naḡşuundur”. Hacı Pîrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 1b. Dolayısıyla bu metin 3. Murad devrinde padişah makamına sunulmuştur. Bu devir 1574-1595 arasıdır (<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/>). Bundan naşî *İntihâb-ı Meânevî*'yi yazanın Hacı Pîrî'lerden birincisi olması yaşını göz önünde bulundurunca daha mümkün. Yine de onun 3. Murad zamanında yaşadığı gerçeḡi, ölüm tarihinin doğru olmadığını gösteriyor. Belki de birkaç sene onun döneminde yaşamış ve vefat etmiştir. Bundan dolayı eserin yazılış aralıḡını 1574-80 arasına koyabileceğimiz kanısını taşıyoruz.

¹⁹ Abdulkadir Daḡlar, *Şemî'î Şem'ullâḡ Şerh-i Mesnevî (1. cilt) (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 81.

²⁰ Demirel, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”, 485.

²¹ Seda Uysal Bozaslan, *Abdülmecid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme)* ve *Yûsuf-ı Sîne-çâḡ'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016), 6.

²² Mehmet Sarı, *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebi Kişiliḡi, Eserleri ve Türkçe Divanı'nın Tenkitli Metni* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992), 182; Abdulkadir Algül, *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri Ve 'İhtiyârât-ı Sabûhî' Adlı Eseri (1-100. varak)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 17.

'*Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'²³(1619)²⁴, Hacı İlyas-zâde²⁵ (öl. 1034/1625)²⁶,nin kaleme aldığı, Abdülmecid Sivâsî'den etkilenildiği bariz olan *Şerh-i 'Mesnevî-i Şerîf'*, Abdullâh Bosnevî'nin (öl. 1053/1644) manzum olarak şerhettiği '*Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*' (1629)²⁷, Sarı Abdullah Efendi'nin (öl. 1071/1661), oldukça ağdalı bir üslupla birinci defteri beş cildde şerh ettiği, '*Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*' (1631)²⁸, İbrâhîm Cevrî (öl. 1064/1654) tarafından, *Mesnevî*'nin 56 beytinin, her bir beyti beşer beyitle şerh edilmiş '*Hall-i Tahkikat*' (1647)²⁹, Ağa-zâde Mehmed Efendi (öl. 1063/1652-53)'nin ilk onsekiz beyte şerhi ve Şifâî Mehmed Dede'nin Surûrî ve Ankaravî'den etkilenecek ortaya koyduğu, elimizde ilk iki deftere ait şerhi bulunan '*Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî*' (öl. 1081/1671)³⁰ gibi kitaplarında, şâirler *Mesnevî*'ni gerek bir kısmını ele alarak, gerekse tamamına şerh yazmışlardır. Biz bu sıralamayı esas alarak ilk beytin karşılaştırmasını yaptık.

Biş'nev in ney çon şikâyet mî-koned

Ez-cudâyihâ hikâyet mî-koned³¹

1. Mesnevî'nin Yazılış Hikâyesi ve Şekle Dair Özellikler

Şifâî Mehmed Dede birinci beyti şerh ederken Ankaravî'nin aksine beytin anlamı ile³² başlamaz. O önce *Mesnevî*'nin yazılış hikâyesini ve amacını Ebu's-Suûd Sâdullâh gibi³³ vermeyi tercih etmiştir. Mevlânâ'nın diline beyitlerin nasıl geldiği ve sâlike ne kazandıracığından âzâde³⁴, Hüsâmeddin Çelebi'nin Mevlânâ'ya danışmasını ve Mevlânâ'nın böyle

²³ İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi* hakkında yazılmış ayrıntılı bir çalışma Semih Ceyhan'ın doktora-sıdır. Semih Ceyhan, *İsmâil Rusûhî Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005).

²⁴ Erdoğan Taştan doktora tezinde 1619 yılında yazılmış *Fâtihü'l-Ebyât*'ın sonradan yazılmış '*Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in başına eklendiğini söylüyor. Burada ilk iki beyti inceleyeceğimizden 1619 tarihinin daha doğru olacağı kanaatini taşıyoruz.

²⁵ Biz bu yazıda yazma eserden yararlandık. Hacı İlyas-zâde Ömer, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196).

²⁶ Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", 484.

²⁷ Mehmet Malik Bankır, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin, İnceleme, Sözlük)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004), 22.

²⁸ Emine Çiftçi, *Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)'sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 19.

²⁹ Haluk Aydın, *Cevrî Divânı'nın Tahlîli* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.), 14. Biz burada yazma eserden yararlandık. İbrahim Cevrî, *Hall-i Tahkikat* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3455), 5a-5b.

³⁰ Şifâî Mehmed Dede, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 238.a.

³¹ "Nâle-i neyden işitgil yâ bu ney/Kim neden ağlar neden göyner bu ney", Yavuz, *Muînî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 29.

³² Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviri-yazı-İnceleme*, 146.

³³ Sâdullâh, *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1463), 1b-19. str. ile 2a-15. str. arası.

³⁴ Ebu's-Suûd Sâdullâh Mevlânâ'nın ölümünden sonra; Konevî'nin onu Cüneyd ve Şiblî ile kıyaslayıcı, bu zatların Mevlânâ zamanında yaşasaydı ona hizmetçi olmak isteyeceklerini belirten sözünü aktarır. Ebu's-Suûd Sâdullâh'ın nezdinde *Mesnevî*'nin yazılma sebebi, kulları ahiret hayatına yöneltmektir ve fenaya düşürmektir. Bununla birlikte sözlerinin akıcı ve anlaşılır olduğunu, kişileri merhamete meylettirdiğini iletir. Yazı üslubu için de; eline kalem alarak yazmadığını, dilinden zaman zaman dökülen şiirleri

bir eser yazmayı önceden kurduğunu belirten rivayeti aktarır. Hüsâmeddin Çelebi, Şeyh Senâî'nin *İlâhî-nâme*'si ve Şeyh Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı gibi yarenlerin kendilerine rehber edineceği bir kitap yazmasını istediğinde, Mevlânâ sarığı içerisinde bir kağıt çıkararak “sizin aklınıza gelmeden bana âlem-i gaybdan böyle bir kitap yazma fikri ilham olundu”, der. Mevlânâ tarafından yazılmış metin *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytidir. Şifâî bu ikisinin *Mesnevî*'yi gece gündüz çalıştıklarını söyler ve metnin şekli açıklamasına geçer.³⁵ Şiirde geçen ‘çon’ kelimesinin nice manasına, metinde vezni doldurmak için fazlalık olduğunu belirtmesi, aynı haliyle Surûrî'ye ait şerhin girişinde bulunmaktadır.³⁶ Buna Surûrî'den sonra Şemî'de ve Abdülmecid Sivâsî'de de rastlarız.³⁷ Şekil yönünden ikinci mesele Şifâî'nin belirttiği nüsha farkıdır. ‘Hikâyet’ ve ‘şikâyet’ kelimeleri bazı nüshalarda yer değiştirmiştir. Şifâî bu yorumu Surûrî ile Ankaravî'nin kullandığı nüsha farklarından yola çıkarak yapmış olsa gerektir. Zira Şemî, şerhinde “Surûrî Efendi rahmetullahi ‘aleyh, şikâyeti taqdim ve hikâyeti te’hir eylemişdür”³⁸ diyor. Bu cümleden hareketle Surûrî'nin *Mesnevî*'yi şerh ederken Ankaravî'den farklı *Mesnevî* nüshası kullandığını anlayabiliyoruz.

2. Ney İstiaresi

2.1. Ney'in Fiziksel Özelliklerinden Hareketle veya Kişileştirme Sanatı ile Yapılan Yorumlar

Ney'in kişileştirilmesi ile ilgili şerhlerde birçok örnek mevcuttur. Müînüddin Mustafa ney'in boğumlarından geçen çizgileri, hizmete bel bağlamak yorumuyla dervişe benzeterek kişileştirme sanatını kullanır.³⁹ Muînüddin Mustafa'nın “yaralarından dolayı açıldığını”⁴⁰ söylediği ve Dede Ömer Rüşenî'nin “birbirine kardeş gördüğü”⁴¹, İlmî Dede'nin “bir başından bir başına varınca bir illetsiz yeri yoktur”⁴² dediği neydeki on iki delik ile ilgili Surûrî'nin bir teşhisi vardır: Bu delikler “insandaki beş zahiri his, beş batını his, bir kuvve-i nazariyye ve bir kuvve-i ameliyyeye karşılık gelir”.⁴³ Bu sayıya riâyet edilmese de, ney'i; insanın hisleriyle bütünleştiren Ebu's-Suûd Sâdullâh beş duyunun terbiye edilmesi

talebelerinin topladığını ve yazıya geçtiğini söyler. Sâdullâh, *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* (İstanbul: Süleymânîye Kütüphanesi, Serez, 1463), 1b-19. str ile 2a-15. str. arası

³⁵ Şifâî'nin bu metni Surûrî şerhinin giriş kısmından, Şemî gibi (Dağlar, *Şemî Şemî'ullâh Şerh-i Mesnevî* (1. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), 207) almış olduğu anlaşılıyor. Baştürk, *Surûrî'nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin* (v. 1b-40a.), 31.

³⁶ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymânîye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 5b; Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymânîye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a.

³⁷ Dağlar, *Şemî Şemî'ullâh Şerh-i Mesnevî* (1. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), 218; Bozaslan, *Abdülmecid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si* (metin-inceleme) ve *Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri* (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin), 65.

³⁸ Dağlar, *Şemî Şemî'ullâh Şerh-i Mesnevî* (1. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), 218.

³⁹ “Hidmetde bağlayup bilin ü tağlayup için” Yavuz, *Muîn'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 27.

⁴⁰ “Bağrında ‘ışk odı-y-ıla bunca delük ki var”. Yavuz, *Muîn'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 27. Yine o, ney'in delikleri ile 24 perde arasında iki kat olmadan hareketle ilişki kurar: “Perde yigirmi dörd ü makam on iki olmaya/Birlik nidâsın itse düğâh içre vâ-yı ney”. Yavuz, *Muîn'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 28.

⁴¹ Rüşenî, *Ney-nâme*, 4.

⁴² Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 75.

⁴³ Baştürk, *Surûrî'nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin* (v. 1b-40a.), 36.

ile derundaki beş duyunun korunacağını söyler.⁴⁴ Bu yorum (Şifâî'deki sıralamayla verecek olursak) 1. defter 3608. beyit 'penç his ez-birün meysür-ı ü/Penç his ez-derün me'mür-ı ü'dan etkilenerek yazılmış olsa gerektir. Şifâî bu beyt için şu tercüme ve açıklamayı yazmış: "Taşradan biş his dilüñ kolayındadır. İçertüden biş his dilüñ emrindedür. Ya'nî havâss-ı hamse-i zâhire ve havâss-ı hamse-i bâtine dilüñ maḥkûmidur".⁴⁵

Ehl-i vahdet nazarında tek vücud sahibi Allah'tır; Mansur'un kastettiği bu idi.⁴⁶ İlmî Dede bir adım daha ileri giderek ene'l-Hak diyenlerden birinin ney olduğunu söyler.⁴⁷ Abdülmecid Sivâsî'nin anlatımıyla; âlemdeki -kapı sadası, kaya yankısı, meşe zırlıtısı bile- bütün seslerin sırr-ı tevhidi ifşa etmesi bu kabildendir.⁴⁸ Ney, sırr-ı tevhidi ifşa eden bir vesiledir.

2.2. Mevlânâ

Şifâî, Mevlânâ'nın ney istiaresinden bizzat kendisini kastettiğini veyahut bunun ârif ve evliyâlar olduğunu belirtir ve bazı nüshalarda metnin 'biş'nev in ney/bu ney'i dinle' şeklinde yazıldığını söyler.⁴⁹ Surûrî neyden muradın, ilkin mürşid-i kâmil yahut pîr-i mükemmil olduğunu söylemişti.⁵⁰ Şerh'in sonunda ikinci olarak neyden kastedilen Mevlânâ olabileceğini ihtimaller arasına almıştı.⁵¹

Ney İlmî Dede'de insân-ı kâmil olarak anılır⁵², Sabûhî Ahmed Dede'de mürşid-i hakikat-şinâs olarak zikredilir.⁵³ Yine de Sabûhî, Surûrî'nin Mevlânâ yorumuna katılır ve şunu söyler: "Cemî' evliyâ-yı kirâmuñ vücûd-ı şeriflerine, 'ez-ney/neyden' diseler işâret olurdu".⁵⁴ Sabûhî'nin bu açıklamasıyla, neyden muradın Mevlânâ'nın kendisi olduğu iddiası daha kuvvetli bir hale gelmektedir. Burada dikkat edilecek husus, elimizdeki en eski nüshada, ifadenin 'ez-ney' yerine 'in ney' şeklinde yazılmış olmasıdır.⁵⁵

⁴⁴ Sâdullâh, *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1463), 2a. 20. str ile 2b. 2. str. arası.

⁴⁵ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 217b.

⁴⁶ Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 75; Hacı İlyas-zâde, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196), 2a-2b; Abdullah Bosnevî'de mana şu beyitle verilir: "Ehlî vahdet bir vücûd iâbât ider/Ol da Haḥk'undur diyü söyler gider". Bankır, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin, İnceleme, Sözlük)*, 40.

⁴⁷ "Cümle yir gök Hak oldu mutlak/Söyler def ü çeng ü ney ene'l-Hak". Bozaslan, *Abdülmeccid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*, 75.

⁴⁸ Bozaslan, *Abdülmeccid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*, 65-66; Hacı İlyas-zâde, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196), 1b.

⁴⁹ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 5b; Hacı İlyas-zâde, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196), 2a.

⁵⁰ Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a; Hacı Pîrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 4a.

⁵¹ Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5b.

⁵² Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 75.

⁵³ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7a, 20. str.

⁵⁴ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7a, 21. str.

⁵⁵ Elimizdeki en eski kabul edilen Mesnevî nüshası Veleddi yazması, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nr. 51'dedir. Sultan Veled'in dervişlerinden Muhammed b. Abdullah el-Konevî tarafından Hüsameddin Çelebi ile Sultan Veled'in nezareti altında Mevlânâ'ya okunup düzeltilen aslı nüshanın müsveddelerinden

2.3. Ney'in Mürşide Delâleti

Ankaravî, Surûrî gibi ney'e mürşid yakıştırmasında bulunurken şekli benzerlik ve söz oyunlarından yararlanır. Mürşidin yüz sarılığı⁵⁶, sînesinin yaralarla göze göze olması ney'i andırır.⁵⁷ “Dir ki men bir faniyem yani neyem”⁵⁸ mısraında geçtiği gibi ‘men neyem/ben hiçbir’ sözüyle mürşidin, varlıktan sıyrılıp kendini fenaya atması, sözel olsa da ney ve mürşidi bir araya getirir. Yani mürşidin derûnunun mâsivâdan kat-ı nazarla boşaltılmış –Surûrî, manevî çerçöpten boş olması ve kendini nefyetme manasında kullanır⁵⁹ – ve Allah’ın nefesi ile dolu olması ney’e benzer. Bu veheleriyle Ankaravî, Surûrî ile paraleldir.⁶⁰ Surûrî ile yorumu paralel olan bir başka şârih, İlmî Dede; fani olmayı açmıştı. Onun nazarında nefyolma, “dünyaya ait ukdelerden kurtulup evvel ve ahire, zahir ve batına, ezel ve ebede ulaşmak demektir”.⁶¹ Bu yorumun çok benzerine “...ğill u gışından ve bend-i hevâ ve ta’alluk-ı sivâdan âzâd olup; evveli âhîre, ezeli ebede, zâhiri bâtına ulaştırabiliriz.”⁶² cümlesi ile Hacı İlyas-zâde’de rastlamaktayız.

2.4. Kalem ve Ney'in Hz. Peygamber'e Delâleti

Ney istiaresinin karşılığının, mûsiki icra aleti ney dışında, ikinci olarak kalem olduğu söylenmiştir. Surûrî hayat dirliği üzerinden ney'i kaleme benzetmiş ve kalemin önemine dikkat çekmek için Alak Sûresi'nden ‘O Rab ki kalemlerle yazmayı öğretti’⁶³ âyetini iktibas etmiştir. O, yine kalem hakkında ‘kalem olmasa din ve hayat dirliği olmazdı’⁶⁴ hadisini kendine delil

istinsah edilen bu nüsha Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra tamamlanmıştır. Semih Ceyhan, “*Mesnevî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikloidesi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/329.

⁵⁶ Sabûhî aynı şekilde benzetmede bulunurken insanın neye benzemesini şöyle anlatır: “Âşık-ı ilâhî derdinden şüfret-i sîmâ hâşil iderler. Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7a, 9. str.

⁵⁷ İlmî Dede, insanın alem-i ervahdan düştüğü için yaralı olduğu güzellemesinde bulunur. Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 76-77. Yine benzer ifadeyi Abdullah Bosnevî'de şöyle okuruz: “Âlem-i ervâhdan eşhâha bil/Düşdüğü-çün dâ'im inler nâmi dil. Bankır, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* (Metin, inceleme, Sözlük), 40.

⁵⁸ Rûşenî, *Ney-nâme*, 3; Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a. *Abdülmecid Sivâsî*'de şöyle bir mısra var: “Hod to biş'nev ki men neyem ğammâz/Sen kendini dinle ki, ben gammaz değilim”. Bozaslan, *Abdülmecid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si* (metin-inceleme) ve *Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri* (*Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin*), 66.

⁵⁹ Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a. Abdullah Bosnevî, Surûrî'de geçtiği gibi almıştır: Enderûnî ğill u gışdan pâk u sâf/Mâ-sivâdan ferd ü tenhâ bi-ğilâf. Bankır, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* (Metin, inceleme, Sözlük), 39.

⁶⁰ Ney'in ‘hü’ havası ile doluluğunu Muñüddin Mustafa “el-fakru fahri/fakirlik övüncümdür” hadisi ile ilişkilendirir, zira içi boş olsa da ondan gelen ses ilâhîdir. O, şöyle der: “Tolup hevâ-yı hü-y-ıla varın yile virüp/Oldı temâm fakr-ıla fahri ğinâ-yı ney”. Yavuz, *Muñî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 20; Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a; Taştan, *İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi* (*Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*) I. Cilt, *Çeviri-yazı-İnceleme*, 148; Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7a, 12. str.; Necib Fazıl Duru, “Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On sekiz Beytini Şerhi”, *Tasavvuf Dergisi* 4/11 (2003), 164.

⁶¹ Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 74.

⁶² Hacı İlyas-zâde, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, ty. 196), 2a.

⁶³ el-Alak 96/4.

⁶⁴ Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5a.

almıştı. Ankaravî kalemin bu yönünü aynı hadisle vermiş ve “ulûm-ı dîniyye ve umûr-ı dünüveyye anuñ vücûdına merbûtdur”⁶⁵ demiştir.

Surûrî'nin kaleme dair şerhine aldığı diğer iktibaslar, birbiriyle çelişik gibi görünen “ilk yaratılan akıldır, ilk yaratılan kalemdir, ilk yaratılan benim ruhumdur, ilk yaratılan nurumdur” hadisleridir. Bu iktibası Surûrî'den sonra yine Ankaravî'de⁶⁶ görmekteyiz; ama yorumu -hadis olduğunu belirtmeksizin- ilkin Muñnüddin Mustafa kitabına almıştır.⁶⁷ Sabûhî'den devam edecek olursak; o, bu hadisteki ‘ilk yaratılan nur’ üzerinde durmuştu.⁶⁸ Bu bizi, hakikat-ı Muhammedî anlayışına yöneltecektir. Ankaravî de aynı iktibastan hareketle, aynı sonuca ulaşır. Ankaravî ayrıca, ney’i Hz Muhammed’e benzetmek için ilmî Dede gibi ebced hesabını vesile eder. Ona göre, ney’i oluşturan ‘nün’ ve ‘yâ’ harflerinin karşılık geldiği rakamların toplamı, altmışa tekabül eder. Bu rakamı karşılayan harf ‘sîn’dir, ‘sîn’ ise bir hadisin başındaki İbnü’l-Hanefiyye’nin ifadesi ile bizi ‘Yâsîn’e götürür. Yâsîn, Hz. Peygamberin isimlerinden biridir.⁶⁹ Yâ’nın nereden geldiği ilmî Dede’de belli değildir, Ankaravî’nin katkısı hadis ve başındaki ifadeye atıftır. Böylece ‘yâ’nın nidâ ‘yâ’sı olduğunu öğrenmiş oluyoruz.⁷⁰ Bu meseleyi irdelenecek olursak, bazı uyumsuzluklar göze çarpar. Hadiste Hz. Peygamberin isimleri sayılırken, Tâhâ ve Yâsîn birlikte anılıyordu.⁷¹ Bilindiği üzere bu ikisi, Kur’ân’da sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaadandır. Akla şöyle bir soru geliyor: Yâsîn’in başındaki ‘yâ’ hitap olabilir, o vakit Tâhâ’nın önünde de ‘yâ’ olması icap etmez miydi? Bundan dolayı, ebcede dayalı, bu yorum anlamı zorlayıcı bir yakıştırma gibi gözükmektedir. Yine de beyit için bu yakıştırmanın bir başka vechesini görmek gerektir. Sarı Abdullah Efendi, ilmî Dede gibi hadis delilini getirmez. Bu benzerlik dışında

⁶⁵ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 148-149.

⁶⁶ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 150; Çiftçi, *Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı*, 155.

⁶⁷ Muñnüddin Mustafa şöyle ifade edilmiştir:

“Bunda da ney dindi kâsdoldı kâlem
Çün zuhûra evvelâ geldi kâlem

Ol kâlem ya'nî ki rûh-ı Muştafâ
Mühr-i mihri hâtem-i balr-ı şafâ

Rûhı oldı cümle ervâha ma'âd

Mebde-i mirşâd u mürşid-i reşâd” , Yavuz, *Muñnî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 30.

⁶⁸ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 150; Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymânîye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7a, 24-31. str.

⁶⁹ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 150.

⁷⁰ Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 76; Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 150.

⁷¹ “Kemâ kâle'llâhü Ta'âlâ: Yâsîn. Kâle'brnu'l-Hanefiyye: Yâ Muhammed. Ve fi'l-hadîi inne'llâhe semmânî fi'l-Çur'ânî bi-seb'ati esmâ'in: el-Muzzemmil, el-Muddeââir, 'Abdullâh, Muhammed, Ahmed, Tâhâ ve Yâsîn. [Yüce Allah (Kur'an'da) “Yâsîn” buyurmuştur. İbnü'l-Hanefiyye, “Bu, ‘Yâ Muhammed!’ demektir.” demiştir. Hz. Peygamber bir hadiste şöyle demiştir: Allah beni yedi isimle isimlendirdi. Bunlar; Müzzemmil, Müddessir, Abdullah, Muhammed, Ahmed, Tâhâ ve Yâsîn'dir”. Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*, 150.

ebced hesabına yeni bir şey ekler. Bu, ney istiaresinin ilk beyitlerde geçen hikâyesiyle daha fazla uyumluluk arz eder. O, Hz. Havvâ ve Hz. Âdem ile ney'i ilişkilendirir. Âdem kelimesinin ebceddeki karşılığı olan rakamlarının toplamı kırk beş, Havvâ'nınki on beş yapar. Ye-kün yine altmış ile ney, yani 'sîn', dolayısıyla Hz. Peygamber'e işaret eder. O, buradaki ney'in Âdem ve Havvâ, neyistânın ise Cennet olduğunu belirtir. Birleşme o soyun en seçkin insanına işaretettir. 'Cudâyihâ'/ayrılıklar ise Cennet'ten kovulmayı ve Hz. Âdem'in tevbesini karşılar⁷². Doğrusu burayı da irdelersek yine uyumsuzluklar çıkacaktır. Meselâ, Sarı Abdullah Efendi, Hz. Âdem'in Cennetten çıktıktan sonra yakarışını, ikinci beyitteki 'ez-nefirem merd u zen nâlideend/iniltimden erkek ve kadın ağlamadır'a bağlar ve o, bu durumu Hz. Âdem'in soyundan gelenlerin hatırlaması gerekir, der. Yine de Sarı Abdullah Efendi; Hz. Âdem'in yaratılması, Cennet'te kalması, ona isimlerin öğretilmesi ve onun yasak meyveden tatması sonucu oradan uzaklaştırılması hadiselerini Kur'an'dan aktarırken hiçbir zaman Hz. Havvâ'yı anlatıya katmaz. Yani ney'i oluşturan Hz. Havvâ ve Hz. Âdem'in ebced hesabı, dolayısıyla ney, tam olarak hikâyeye dâhil olmamaktadır. Böylelikle hikâyenin istiareyi karşılama değeri düşer. Mevlânâ, Hz. Âdem'in ve bilvesile insanoğlunun Cennetten ayrılışını ney ile istiareliyor olabilir. Yorumu ebced hesabı dâhil olunca, itiraz ettiğimiz bu tarz tutarsızlıklar meydana geliyor. Bundan dolayı; hem Ankaravî, hem Sarı Abdullah Efendi'ye ait yorumların -ney'in fiziksel yahut sözel özelliklerinden hareketle yapılmış yorumlar gibi- yakıştırma değerinde, hoş bir değini olduğunu düşünüyoruz. Ney, Hz. Muhammed'e -ebced yorumundan âzâde, yukarıdaki mürşid gibi- benzetilecek olursa; beytin manası, hakikati Hz. Muhammed'den işitmek gereklidir, şeklinde ortaya çıkar. Yine de anlam Hz. Peygamberle birlikte mürşide ilişiktir. Buna dair Sabûhî, Hz. Muhammed'i işitmek ve itaat arasında zorunluluğu göstermek adına "kim Rasule itaat ederse, Allah'a itaat eder"⁷³ ayetini iktibas eder ve böylece onun dediklerine bağlılığın farz olduğu sonucunu hatırlatır. Sabûhî, mürşidi peygamberin varisi mertebesinde tuttuğundan, onun nazarında mürşidden işitilen şey, peygamberin emridir. Mürşidden işitmek peygamberden, peygamberden işitmek Allah'tan işitmek demektir. Onun nazarında böyle bir silsile vardır. Sabûhî düşüncesini delillendirmek için maddi bir örnek verir. İlk mumla ikinci mum, ikinci mumla üçüncüsü yakıldığını düşünelim, Sabûhî'ye göre üçüncünün nur kaynağı birinciye aittir.⁷⁴ Bu şüphesiz ki, *Mesnevî* 1. ciltteki (Şifâî Mehmed Dede'nin sıralamasıyla) 1976. beyit olan: 'Hem-çonın ta şad çerâğ er nakl şod/Diden-i âhîr likâ-yı aşl şod' beytinden yararlanılarak ortaya konulmuş bir yorumdur.⁷⁵ Şifâî bunu şu şekilde serbest tercüme etmiştir: "Yine böyle farazâ birbirinden yanmakla eger yüz çerâğa nûr nakl olsa, şoîraki çerâğî görmek; aşla mülâkî olmağdur".⁷⁶ Görüldüğü üzere burada anlatılmaya çalışılan, *Mesnevî*'nin

⁷² Çiftçi, *Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)'sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkîye Türkçesi'ne Aktarımı*, 156-157.

⁷³ en-Nisâ 4/80.

⁷⁴ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7b, 1-11. str.

⁷⁵ Burada şöyle bir varta ortaya çıkabilir. Mumların yani eşyanın hakikatlarının derece farkı yok sayılmaktadır. Yani hâşâ Allah da mum yerinde bir varlık, peygamber de bir mum yerinde bir varlık, veli denilen şahıs da... Ayrıca örnekten hareket edilecek olursa veli ile peygamberin haber kaynakları eşitlenmiş gibi görünmekte, dolayısıyla mertebe farklılığı bulanıklaşmaktadır. Tehlike velinin sözünün nass yerinde görülme ihtimalidir.

⁷⁶ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 137a.

de çokça vurguladığı velinin hareketlerinin Allah tarafından gerçekleştirildiği ve ona itaat edilmesinin zorunluluğudur. Şifâî'nin sıralamasına göre, birinciye örnek 1. cildin 405. beyti şu şekildedir: 'Hofo ez-eḥvâl-i donyâ rûz u şeb/Çon kalem der-pençe-i taklib-i Rab'. Şifâî burayı şöyle şerh etmiş: "Aḥvâl-i dünyâdan gice gündüz 'ârif uyumuşdur. Hudâ'nuñ tecellî-i cemâlî ve tecellî-i celâlî pençesi taklibde kalem gibidür. Kâtib pençesinde nice dörnerse, 'ârif de şifât-ı ilâhî tecelliyâtıyla öyle dönmektedir"⁷⁷. İkinci olan itaate örnek yine 1. cildin 243. beyti verilebilir: 'Vehm-i Müşî bâ-heme nür u huner/Şod ez-ân maḥcûb to bî-per me-per'. Bu beyit Şifâî'nin şerhiyle birlikte şöyledir: "Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm'uñ vehmi bu kadar hüner ile maḥcûb oldu. Vehm ta'bîri cüz'iyât idrâk iden 'aklı, vehm ta'bîr itdükleri içündür. Ya'nî Hâzret-i Mûsâ'da nür-ı nübüvvet ve hüner-i mu'cizat var iken, anı idrâkten maḥcûb oldu. Sen kıanadsuz uçma. Ya'nî, kıanadı bitmemiş kuş gibi saña kıanadsuz uçmak ümidi nice muḥâl ise, senün de evliyâ'u'llâh işin idrâk itmek ümidi öyle muḥâldür"⁷⁸. Bilindiği üzere bu kıssada Hz. Mûsâ'nın Hz. Hızır'a karşı çıkması işlenmişti. Onun şer gördüğündeki hikmet sonradan açıklanmış ve Hz. Mûsâ, Hz. Hızır'a hak vermişti. Bu genelde sorgulamaksızın itaatin bir temsili olarak kullanılmıştır. *Mesnevî*'de bunlar dışında mürşidin alametleri de sayılmış ve taklitçiler hakkında talip uyarılmıştır. Mürşid arayan talip için mürşidin alametlerini belirtici beyti 1. defter 733'üncüden örnek verebiliriz: 'Ey mübârek ḥandeeş k'û ez-dehân/Mî-numâyed dil çû durr ez-durc-i cân'. Şifâî bu metni şöyle açıklamıştır: 'Ey ol 'ârifüñ mübârek ḥandesi ki; ağızdan ḳalbini gösterür, cân ḥoḳḳasından incü gibi. Ya'nî kelimâtından dürri ma'lûm olur ki, ḥoḳḳada maḥfûz olan incü pür kıymet olduğı gibi, 'ârifüñ kelimâtı daḫi ehil yanında zî-kıymetdür'⁷⁹.

3. Biş'nev/Dinle

Yukarıdaki bölümün devamı sayılabilecek bu başlıkta Şifâî için biş'nev/dinle emri; talibin, mürşit izinden gitmesi ve onun sözünden çıkmaması noktasındadır.⁸⁰ O, anlam ve atfını hemen belirtir. İlmî Dede'ye göre 'biş'nev' emrinin muhatabı Hüsâmeddin Çelebî'dir.⁸¹ Yani Mevlânâ, benim vücudumdan Hak sana ne hikâyeler anlatıyor; kulak kesilip dinle, demektedir. Sabûhî bu meyanda muhatabın talip olduğunu ifade eder.⁸² Ankaravî 'biş'nev'i açıklarken iştimenin ve dinlemenin tebliğ için öncelikli bir şart olduğunu -Fahreddin er-Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'inden alıntıladığı- iştmeyen bir peygamber gönderilmesi ile destekler. Emri dinlemek demek ise, onunla amel etmek demektir.⁸³ Abdülmecid Sivâsî iştimenin görme ve kalbe öncelenmesini ayete dayandırmıştı: "Size kulaklar, gözler ve gönüller veren..."⁸⁴

⁷⁷ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 37a.

⁷⁸ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 26a.

⁷⁹ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 57b.

⁸⁰ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 5b.

⁸¹ Mengüç, *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*, 75.

⁸² "Bu kitab müsteḫâb-ı ḥalibân-ı ḥarîk-i taḥḳîke irşâd için nazm olunmuşdur". Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 6b, 33. str.

⁸³ Taştan, *İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviri Yazı-İnceleme*, 146-147; Duru, "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On sekiz Beytini Şerhi", 164.

⁸⁴ el-Mülk 67/23; Bozaslan, *Abdülmecid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*, 65.

Şifâî'deki yorumda ney, ney-zen olmadan ses çıkaramadığı gibi, benzer şekilde evliyâ da alet-i Hak'tır ve Allah'ın izni olmadan ondan kerametler zuhur edemez.⁸⁵ Muînüddin Mustafa'da neyden çıkan ses, Allah'ın ruh üfleme şekline anılmıştır.⁸⁶ Abdülmecid Sivâsî bu meyanda ney'in değerini göstermek için "ona Ruhumdan üfledim"⁸⁷ den bahis açar ve ney'i Hz. İsa ile kıyaslar. Hz. Meryem'in yenine üflenmesi ile Hz. İsa'nın rahme düşmesi ve küçükken bile irşad vazifesi görmesini hatırlatır. Ney'in de ehliyetsiz olmasına rağmen toplantılarda başköşede kurulmasını ve irşad vazifesi icrasını Hz. İsa'nın çocukluk haline benzeter.⁸⁸ Yine ney'in, nefesle dolu olmasından hareketle; nefes, nefis ve (kamuşun şeker kamuşu olduğu düşünülürse) nefis kelimelerine dair söz sanatları yapılmıştır.⁸⁹

Akla, ney istiaresinin üç karşılığı; Mevlânâ, mürşid ve Hz. Peygamber'i birbirine bağlayacak, şöyle bir soru geliyor: *Mesnevî* neden Kur'ân gibi 'oku' emriyle değil de, 'dinle' emriyle başlatılmıştır? Çünkü Kur'ân'ın emri kişiyi doğrudan muhatap alıyor, 'dinle'mek ise birine yönlendiriyor. Şârihler bunun hakkında ne demişlerdir? Sual aslında bizi bir üst başlıktaki âyet alıntısına yönlendiriyor: "Kim Rasule itaat ederse, Allah'a itaat eder".⁹⁰ Anlam Sabûhî'nin yorumundaki gibi genişletilecek olursa, mürşide de aynı paye verilmiş olur. Surûrî bunu belirtmek için dibâceyi şerh ettiği kısımda -bir sonraki beyitte neyistân istiaresi nedir, sorusuna cevap vermek için sayacağı- insan ruhunun yolculuğunun duraklarını sıralar. Bunlar birlik makamı, âyân-ı sâbitenin⁹¹ merkezi olan ilm-i ilâhî makamı, mücerred ruhların bulunduğu ceberût âlemi, melekût âlemi, misâl âlemi gibi âlemlerdir. Mülk âlemi ise gurbet ve hüznün menzili; dünyadır. O, insanın ayrıldığı ruhlar âlemine tekrar dönmek arzusundan söz açar ve insanları üç kısma ayırır: Birinci bölük, dünyanın cazibesine kapılmayan asıl vatanını unutmayanlar; ikinci bölük, dünyayı mesken edinmiş asıl vatandan habersiz olanlar; üçüncüsü ise fani dünyaya aldandıp Şeytan gururu taşıyanlardır. Birinci tâife enbiya ve evliyâ⁹², ikinci tâife insân-ı kâmil ve mürşid-i mükemmil, üçüncüsü ise küfür ehlidir. Bunlardan birincisi için "Yaratan Rabb'inin adıyla oku"⁹³ ve

⁸⁵ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 5b;

⁸⁶ "Nây ya'nî nefha-i Rabbü'l-emîn". Yavuz, *Muîni'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, 28.

⁸⁷ el-Hicr 15/29.

⁸⁸ Bozaslan, *Abdülmeccid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*, 66; Hacı İlyas-zâde, *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196), 2a.

⁸⁹ "Hem nefesdür bentüm nefsum nefis". Rûşenî, *Ney-nâme*, 3.

⁹⁰ en-Nisâ 4/80.

⁹¹ Sarı Abdullah Efendi şerhinde, Câmî'nin ilk beyitlere yorumuna yer verilmiştir: "Mevlânâ Câmî 'aleyhi'r-rahme daîhi neyden murâd gayb-ı hüviyyet ve neyistândan murâd 'ayân-ı sâbite ve nür-ı Kıdem'de reng-i vaḥdet ile münşabiğ olan i'dâm-ı mümkin...dür'. Çiftçi, *Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî) sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı*, 156.

⁹² Ağa-zâde Mehmed Efendi, birinci tâife için Nûr Süresi, 24/37'i örnek vermiştir: "[öyle] kimseler (vardır ki,) bunları ne ticaret ne de kazanma hırsı Allah'ı anmaktan, salatta devamlı ve duyarlı olmaktan, arınmak için verilmesi gerekeni vermekten alıkoyabilir. İkinci fırkayı dünya lezzetine aldandmış, tenbihe muhtaçlar olarak verir ve Surûrî gibi el-A'râf 7/204'ün onlar için kıstas olduğunu belirtir. Üçüncüsü için el-A'râf 7/179'dan 'kulakları olup da işitemeyen'i örnek verir. Duru, "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On sekiz Beytini Şerhi", 163.

⁹³ el-Alak 96/1.

“sana indirileni duyur”⁹⁴ ile okuma ve tebliğ etme; ikinci taifeye Ârâf suresinde buyrulduğu şekliyle: “Kur’ân okunduğu vakit onu dinleyin ve susun”⁹⁵, işitme ve susup dinleme emredilmiştir. O sözünü şöyle tamamlar: “Mürşitlerin sözü hakikatte Hz. Muhammed’in sözüdür... Gerçekte Allah’ın kelamının manevi tefsiri olan *Mesnevî*’ye dinle kelimesiyle başlanmıştır”.⁹⁶ Hacı Pîrî’de benzer anlamın, biraz daha uzatılmışını buluruz. Onda bu üç taifeden birincisi “mürşidân-ı kâmil, ârifân-ı müstekmil, ikincisi irfânı elde etmeye kabiliyetli erbâb-ı îman, üçüncüsü ashâb-ı küfr ve tuğyândır”.⁹⁷ İnsan tasnifinin benzerine Şem’î’nin girişinde de rastlarız.⁹⁸ Surûrî’deki şerhin çok benzeri Sabûhî’de ve münşiyâne üslupla yazılmışı Sarı Abdullah Efendi’de görülür.⁹⁹

Mesnevî’den başka kısımları da alıntılararak devam edecek olursak aslında buradaki birinci taifenin içerisine peygamberle birlikte evliyânın da girdiği düşüncesi barizleşecektir. *Mesnevî*’nin birinci defterinde Hz. Süleyman’ın etrafına toplanan kuşların bir bir kendi özelliklerini anlatmaları esnasında, hüdhüdün kendine has olan, toprağın altındaki suyu - ne kadar derinde olursa olsun- bulmasına dair özelliğini zikretmesine, karganın ‘neden avcının tuzağını göremediği’ itirazı ve akabinde hüdhüdün verdiği cevap olan 1258. beyit: ‘Ez-kaẓâ in baĳiye key nâdirest/Ez-kaẓâ dān k’u kaẓārā munkirest’ idi. O da Şifâî’nin açıklamasıyla: “Kaẓâdan bu baĳiye; ya’nî dāmı görmegi şaĳlamak ẓānde nâdirdür, ya’nî degüldür. Kaẓâdan bil ol kimseyi ki, kaẓâyı münkirdür. Zirâ her şey kaẓâ-yı ilâhî iledür. Kaẓâ olmayıcaĳ inkāra kâdir olamaz”¹⁰⁰ dir. Bundan sonra gelen kısımda Hz. Âdem’in kıssası olan cennetten çıkarılma mevzuu işlenir ve Hz. Adem’e isimlerin öğretilmesi ile kaza ilişkilendirilir. 1260, 1261 ve 1262. beyitler: ‘İsm-i her çizi çonân k’ân çiz hest/Tâ be-pâyân cān-ı urâ dād dest’, ‘Her laĳab k’u dād ān mubdel ne-şod/Ān ki costeş ĳ-ānd kâhil ne-şod’ ve ‘Her ki āĳir mu’minest evvel be-did/Her ki āĳir kâfir urâ şod bedid’in, Şifâî’deki tercüme ve şerhi: “Her şeyüñ ismi ancılayın ki ol şeydür. Ya’nî her şey ĳaĳikatde nice ise öyle, tâ eşyâ nihâyetine dek Âdem’üñ cānına elvirdi. Ya’nî cemi’ eşyānuñ ĳaĳikati ĳazret-i Âdem’e ma’lûm oldı”, “her laĳab ki Âdem ĳodı, ol laĳab tebdil olmadı. Zirâ ĳaĳikatini bildi, telķib itdi. Şey ise ĳaĳikatdan mütebeddil olmaz. Ol kese ki çāpuk didi, kâhil olmadı” ve “her kimse ki āĳir mü’mindür. Âdem evvel gördi, aña mü’min didi. Her kimse ki āĳir kâfirdür, Âdem’e āşikār oldı. Aña kâfir didi, ‘âlem-i şüretinde öyle oldı āĳir”¹⁰¹, şeklindedir. Buradan anlaşılacağı gibi her insanın kaderi bellidir ve 1258’den anlaşıldığı üzere kaderi ve yukarıdaki ifadeyle hakikatde deĳişmeyen şeyi/eşyanın hakikatini, her şeye âlim Allah bildiği gibi, O’nun bildirdiği başkası da bilebilir, bildirmez ise bilemez’dir. Buradaki isim, şeye; yani hakikate işaret ediyor. Velev ki, o önceden başka türlü olsun... Mevlânâ buna da 1266. beyitte Hz. Ömer’i örnek verir: ‘Bod ‘Omer’râ nām incā but-perest/Lik mu’min bûd

⁹⁴ el-Mâide 5/67.

⁹⁵ el-A’râf 7/204.

⁹⁶ Baştürk, *Surûrî’nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkıtlı Metin* (v. 1b-40a.), 34-35.

⁹⁷ Hacı Pîrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26), 3a-4a.

⁹⁸ Dağlar, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî* (1. cilt) (İnceleme-Tenkıtlı Metin-Sözlük), 216.

⁹⁹ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 6b, 12-31. str; Çiftçi, *Sarı Abdullah Efendi’nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhîr-i Bevâhîr-i Mesnevî) Sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi’ne Aktarımı*, 151-153.

¹⁰⁰ Şifâî, *Şerhu’l-Kitâbu’l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru’l-Mesnevî, 209), 92.a.

¹⁰¹ Şifâî, *Şerhu’l-Kitâbu’l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru’l-Mesnevî, 209), 92b.

nâmeş der-elest'. Tercüme ve açıklamasıyla: “Ömer evvel nâmı büt-perest idi. Lâkin eleste ya'nî 'ilmu'llâhda, 'Ömer'üñ nâmı mü'min idi. Anuñ-içün âhîr mü'min oldu. Zîrâ hâkîkatı mü'min idi”¹⁰² şeklindedir. Mevlânâ benzer konuyu 1. defter 3542 ve 3543. beyitte de işlemiştir. Burada Hz. Peygamber'in Zeyd'e bugün nasılsın ve nasıl kaldın sorusu karşısında, Zeyd'in mümin olduğum halde sabaha vardım, cevabını başlık alan bölümde, Zeyd'in; mertebe-i vahdeti anlattığı söz konusu beyitler: ‘Yek-be-yek vâ mî-şinâsem hâlkârâ/Hem-çu gendom men zi-cev der-âsiyâ’ ve ‘Ki Bihîştî k'îst u bî-gâne kiyest/Pîş-i men peydâ çu mâr u mâhiyest’i Şifâî'deki serbest tercümesi ile verecek olursak: “Halkı bir bir añlarum, farç iderüm. Degirmende ben buğdayı arpa-dan añlayup farç itdügüm gibi, ki ehl-i Cennet kimdür; bî-gâne kimdür, benim yanımda âşikârendür; yılan ve balık gibi”¹⁰³ dir. Burada önceki beyitte peygambere verilen isim; yani akibeti yahut hakikatı bilme özelliği bir sahabiye aktarılmıştır. Mevlânâ bir sonraki beyitte güruh lafzını kullanıyor. Şifâî'ye göre bundan murad velilerdir: ‘İn zemân peydâ şode ber-in gurûh/Yevme tebyazzu vu tesveddu vucûh’, Şifâî'de “bu münâsebetle Hâzret-i Pîr buyururlar ki, bu zamân ya'nî dünyâda bu güruhâ ya'nî evliyâyâ “yevme tebyazzu vücûhun ve tesevvüdu vücûh”¹⁰⁴ âşikâre oldı”¹⁰⁵ şeklinde açıklanmıştır. Bütün bunlardan anladığımız, peygamberin varisi olan evliyâ -Sabûhî'nin 1976. beyitten yararlanarak anlam genişletmesi ile ifade ettiği-hakikate vakıf olma yeteneğine sahiptir ve ona, peygambere itaat eder gibi itaat edilmeli, sözleri dinlenilmelidir, olur.

Şem'î ‘biş'nev’ ile başlanılmasını emr-i hâzır üzerinden ‘ıkra” ile ilişkilendirir. O ayrıca ‘biş'nev’ ve ‘besmele'nin başlangıç harflerinin aynılığı üzerinde durur.¹⁰⁶ Tıpkı Şem'î gibi Ankaravî de *Mesnevî*'ye besmele ile neden başlanmadı sorusunu sorar ve aynı cevabı verir. Emr-i hâzır hatırlatır ve ayrıca o ‘be’ harfinin işaret ettiği anlamları uzunca anlatır.¹⁰⁷

4. Cudâyîhâ/Ayrılıklar

Surûrî'de ney'in “sevdiğinden ayrılması, mana olarak istiğrak âleminden uzaklaşması ve mülk âlemine düşmesidir”.¹⁰⁸ Ebu's-Suûd Sâdullâh bunu insanın; yaratılmazdan evvel ruhlar âleminde, kayıtlardan azade bir yaşamda iken, dünyaya gelerek evvela Allah'a hizmetten uzak, ikincisi ruhlar âleminden uzak, üçüncüsü ulvî âlemden uzak ve süflîye yakın, anâsır ile mukayyet hal alması fikriyle işler. Ebu's-Suûd Sâdullâh şu âyeti âlem-i ulvîden düşmeye delil seçer: “Sonra da çevirdik aşâğuların aşâğısına attık”.¹⁰⁹ İnsan

¹⁰² Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 92b.

¹⁰³ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 214b.

¹⁰⁴ “O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır.” Âl-i İmrân 3/106.

¹⁰⁵ Şifâî, *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209), 214b.

¹⁰⁶ Dağlar, *Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mesnevî* (1. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), 217.

¹⁰⁷ Taştan, *İsmâil Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmu'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviri-yazı-İnceleme*, 144-146; Çiftçi, *Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhîr-i Bevâhîr-i Mesnevî)'sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı*, 154; Duru, “Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On sekiz Beytini Şerhi”, 163-164.

¹⁰⁸ Surûrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562), 5b.

¹⁰⁹ et-Tîn 95/5.

“vatan sevgisi imandandır” hadisindeki asıl vatani, ulvî âleme ancak çalışarak geri dönebilecektir.¹¹⁰ Vatan-ı aslıdeki hal, Hacı Pîrî’de fitrat-ı aslî idi. Ney; yani mürşid, insana “mu-hakkak ki dönüş mutlaka Rabb’inedir”¹¹¹ hitabını hatırlatır.¹¹² Ebu’s-Suûd Sâdullâh’da ney yerindeki mürşidin ayrılığı inleme sebebi olduğu gibi, nefsi aciz bırakıp riyazetle yakmak da inleme sebebidir. Eğer insan kendi nefsinı yenemezse verdiği nasihat tesirli olamaz. O olgunlaşmış insanın inlemesi, âlemi mest edecek ve hidâyete erdirecektir.¹¹³ Vatan-ı aslî tâbirini Şem’î’de de buluruz. Şem’î’nin yorumu yine asla rucu olsa da Ebu’s-Suûd Sâdullâh’daki riyazat dolayısıyla inleme değil, bulunduğu ayrılık durumundan şikâyet etme amaçlıdır. Şikâyet vatan-ı asli olan ahireti unutanlara hallerini hatırlatmak nevin-dendir.¹¹⁴ Bunların dışında Sabûhî, ney’in şikâyetini kâbiliyetli müridin yakın durmama-sına hamleder. Bu son yorumda bir tenakuzun söz konusu olduğu düşünülebilir. Alıntıla-yarak devam edecek olursak o, şöyle demiştir: “İmdi nâyûñ şikâyeti buncılayın mürid-i kâmilüñ ‘adem-i muşkârenetinden olur. Zirâ her kalb âyine olmaya lâyıq degüldür”.¹¹⁵ Bu yoruma şöyle bir itiraz gelebilir: ‘Ney yerinde ister Mevlânâ ya da mürşid, ister Hz. Pey-gamber olsun; bunların bu tarz bir ayrılığı şikâyet unsuru etmesi, sonraki beyitle örtüşür görünmüyor. Beyitlerin birbirine bağlı olma zorunluluğu yok, yalnız bir sonraki beytin ‘ki’ bağlacı ile başlanmasından ve birinci beyitte ney, ikincisinde neyistân tâbirinin kullanma-sından dolayı, aralarında bir diğerine bakan atıf bulunuyor. Bu fikirden hareketle eğer ‘cüdâyihâ/ayrılıklar’a, nereden yerine kim’den sorusu yöneltilirse, o zaman bir sonraki beyitte bulunan neyistân ile bu kim sorusuna verilen cevabı bitştirmek zorunluluğu doğ-maz mı? Dolayısıyla eğer ‘ayrılıklar’ tabiri müride rabtolunursa, aynı zamanda neyistân tabiri de müride rabtolmuş şekilde anlaşılmaz mı? Neyistân istiaresinin karşıladığı ney ka-mışının koparıldığı yer, yani özün hasreti müride hamlolup, mürşidin hasret duyduğu özünün, mürid olduğu gibi bir çarpık anlam ortaya çıkmaz mı?’ Kanaatimiz odur ki, Sabûhî’nin yorumu Şems ile Mevlânâ arasındaki ilişkiyi göz önüne alıyor. Çünkü Sabûhî, delil yerinde Şems’in sözünü kullanıyor. O, yukarıdaki alıntıladığımız cümlelerin deva-mında şunları söyler: “Bu ecildendür ki, Hz. Şems-i Tebrîzî kâdessa’llâhu sırrahu’l-‘aziz buyururlar; ‘şeş sâl gerd-i ‘âlem gerdidem, yek merd-i kâmil ve âyine-i kâbil ne-yâftem, meger Hâzret-i Mevlânâ.../Beş sene dünyayı dolaştım, Hz. Mevlânâ dışında bir tane merd-

¹¹⁰ Sâdullâh, *Şerhu’l-Mesnevî fi’l-Mev’iza* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1463), 3a, 2-22 str; Abdullâh Bosnevî’de söz firkat-ı asldır. Bankır, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* (Metin, İnceleme, Sözlük), 39. Benzer yoruma Hacı İlyas-zâde’de rastlarız: “Ya’nî zât ‘âleminde mahfî ve bâtın iken reşş-i nür-i şifâta zuhûra gelüp bu kalibüñ h-âb u hayâlât ve evhâm u ihmâlâtı ta’alluq ve taqayyüdüden muştâr olup geldükleri ‘âlem-i tecerrüdi “hubbu’l-vañan mine’l-îmân” tıbbâncınca ârzülayup iştiyâk ve tañas-sür çekerler.” Hacı İlyas-zâde, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, ty. 196), 2b.

¹¹¹ el-Alak 96/8.

¹¹² Hacı Pîrî’nin Surûrî’den tek farkı bu ayet alıntısıdır. Hacı Pîrî, *Şerh-i Mesnevî* (İstanbul: Süleymaniye Kü-tüphanesi, Haletefendi, 26), 4a.

¹¹³ Sâdullâh, *Şerhu’l-Mesnevî fi’l-Mev’iza* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Serez, 1463), 2b, 1-2. str.

¹¹⁴ Dağlar, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt)* (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), 218; Mengüç, *İlmî Dede’nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî’si*, 77; Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 7b, 22-27 str.

¹¹⁵ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 8a, 8-9. str.

i kâmil ve münâsîp bir ayna bul[a]madım'.¹¹⁶ Bu sorulara ayrıca şu cevap verilebilir: Burada ilk beyitteki 'cudâyihâ'/ayrılıklar çoğuldur ve onlara denk gelen âlemler göz önünde bulundurulduğunda, Sabûhî'nin işaret ettiği ayrılığın bu âlemlerden birini karşıladığı düşünülebilir. Bu da ruhların daha birbirinden ayrı olmadığı âyân-ı sâbitedeki¹¹⁷ yahut Sabûhî tarafından aktarıldığı şekliyle ruhların -farklı rivayetlerle dört bin yahut iki bin sene- bir-biriyle tanışık vaziyette buldukları ruhlar âlemindeki hallerine duydukları özlemden ileri gelebilir¹¹⁸. Sabûhî'nin 'cudâyihâ'/ayrılıklar yorumunun, *Mesnevî*'de (Şifâî'nin sıralamasıyla) 1. defter 3090-98.¹¹⁹ beyitleri arasındaki yolcu ve ev sahibi hikâyesi gibi bölümleri kendine esas aldığımız düşünmekteyiz. Zira orada 'kim o!' denildiğinde 'ben' cevabına kapı açılmıyor, sen denilince kapı aralanıyordu.

Sonuç

Bu çalışmada Şifâî Mehmed Dede başta olmak üzere hangi şârihin öncekini tekarladığını ve eldeki manaya başka şeyler eklenip eklenmediğini ortaya koyduk ve şerhlerdeki bazı tenakuzları belirttik. Ele alınan *Mesnevî* şerhlerinde, 'ney istiaresinden murad nedir' sorusuna cevaplar içerisinde en tutarlısının gerek metin bakımından, gerekse -ilk onsekiz beyit düşünüldüğünde- anlam birliği bakımından Mevlânâ olduğu kanaatini taşıyoruz. Buna ilk *Mesnevî* nüshasında geçen 'biş'nev in ney/bu ney'i dinle' kanıt olarak yeterlidir. Sabûhî Ahmed Dede'nin alıntısında; eğer 'ez-ney/neyden' denilse idi, bütün evliyâyâ şamil olacağı görüşü, bunu doğrular. Yine de Mevlânâ'nın kendisiyle birlikte başkalarına da atf yaptığı ve anlamın genişletilebileceği düşünülebilir. Bunu *Mesnevî*'nin diğer yerlerinden 'biş'nev/dinle'yi açıklamak için yaptığımız alıntılardan hareketle anlayabiliyoruz. Metindeki ney'in Hz. Muhammed ile ilişkilendirilmesi için yapılan ebced hesaplamaları bizce uzak anlamı yakınlaştırmak içindir ve bazı tutarsızlıklar barındırır. Bundan dolayı ebced ve müşrid ile ney'in fiziksel benzerliği üzerinden yapılan yorumlarda yakıştırmamanın olduğunu düşünüyoruz. Bunun dışında ney'in bir mübellîğ yerinde anılması Hz. Peygambere karşılık gelebilir ve veliler peygamberlerin varisleridir şeklinde anlam genişletilebilir. Ney istiaresinin Hz. Peygamber'e karşılık getirilmesi sonuçta yine velilere yönelen bir anlamı içinde barındırıyor. Bunu, *Mesnevî*'nin 'biş'nev/dinle' ile Kur'ân'ın 'ikra'/oku' ile başlamasının sırrı nedir, sorusunu yönelterek elde ettik. *Mesnevî* şerhlerinden ve *Mesnevî*'den bazı beyitlerle açtığımız bu bölümde iştmenin itaatla eşdeğer olduğu, varis yerindeki velinin

¹¹⁶ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 8a, 9-10. str.

¹¹⁷ Âyân-ı sâbitenin tanımlanması noktasında Ankaravî'de geçen Arabî'ye ait şiirin önemli olduğunu düşünüyoruz:

Biz henüz nakl olunmamış yüce harfler idik
Kulelerin yüksek zirvesinde aslı durur idik

Onda ben benim, biz sen, sen o

Her şey onun hüviyetinde öyleyse vasil olandan sor (Taştan, s. 152.)

¹¹⁸ Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606), 8a, 29-31. str.

¹¹⁹ Bu bölümün tam başlığı şu şekildedir: Kışsa-ı Ân Kesî ki Der-i Yârîrâ Bi-Küft Ez-Derûn Gofî Kîst Ân Gofî Menem Gofî Çon To Tovi Der Ne-Mî-Guşâyem Hiç Kesirâ Ez-Yârân Ne-Mî-Şinâsem ki Men Bâşed, Borov [O kimsenin kıssasıdır ki, bir dostun kapısına vurdu. İçeriden o dost, kimdir dedi. O kişi; benim, dedi. İçeriden o dost, dedi ki, sen sensin, kapıyı açmam. Zira yarandan hiçbir kimse bilmem ki adı ben, olsun, yürü.]

sözünden çıkılmaması gerektiği sonucunu, ilk defa Surûrî'nin yaptığı tasnifte, peygamber ve velinin yanyana getirilmesinden çıkarsayabiliyoruz. Peygambere verilen özelliğin velilere de verilebileceğinin *Mesnevî* açısından tutarlı olduğunu, *Mesnevî*'nin birinci defterinden bazı örnekler vererek doğruladık.

Kaynakça

- Algül, Abdulkadir. *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve 'İhtiyârât-ı Sabûhî' Adlı Eseri (1-100. varak)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Aydın, Haluk. *Cevrî Divânı'nın Tahlîli*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Bankır, Mehmet Malik. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin, İnceleme, Sözlük)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- Baştürk, Orhan. *Surûrî'nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Bozaslan, Seda Uysal. *Abdülmeccid Sivasî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Ceyhan, Semih. *İsmâil Rusûhî Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- Ceyhan, Semih. "Mesnevî". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansikloidesi*. 29/329. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Çiftçi, Emine. *Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)'sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 2018.
- Dağlar, Abdulkadir. *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (1. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Dede Ömer Rûşenî. *Ney-nâme*. haz. Mustafa Uzun. İstanbul: y.y., 1990.
- Demirci, Mehmet. "Mesnevî Şerhleri ve Şarihleri Hakkında Birkaç Not". *İkinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu*. ed. Ünal Şenel. 39-45. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Demirel, Şener. "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 469-504.
- Duru, Necib Fazıl. "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On sekiz Beytini Şerhi". *Tasavvuf Dergisi* 4/11 (2003), 151-175.
- Ebu's-Suûd Sâdulâh. *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1463, 1a-218b.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Mesnevî'nin VIII. Cildi". *Şarkiyat Mecmuası* VI (1966), 11-18.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri. 1983.
- Güleç, İsmail. "Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri". *Osmanlı Araştırmaları* XXIV (2004), 159-179.
- Güleç, İsmail. *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008.
- Hacı İlyas-zâde Ömer. *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ty. 196, 1a-111b.
- Hacı Pîrî. *Şerh-i Mesnevî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Haletefendi, 26, 1a-172b.
- İbrahim Cevrî. *Hall-i Tahkikat*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3455, 1a-110a.
- İlmî Dede. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2526, 1a-92a.
- Koçoğlu, Turgut. *Nakşî Şeyhi Ebu's-Suûd el-Kayserî Şerh-i Mesnevî*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2014.
- Mengüç, Hilal Tuğba. *İlmî Dede'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Özdemir, Mehmet. "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri". *Turkish Studies*, 11/20 (2016), 461-502.
- Sabûhî Ahmed Dede. *İhtiyârât-ı Sabûhî*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa no: 606, 1a-197a.
- Sahîh Ahmed Dede. *Mevlevîlerin Târihi (Mecmû'atu't-Tevârîhi'l-Mevleviyye)*. Haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Sarı, Mehmet. *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992.
- Surûrî Muslihüddin Mustafa Efendi. *Şerh-i Mesnevî*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Efendi, 562, 5a-5b, 1a-318b.
- Şifâî Mehmed Dede. *Şerhu'l-Kitâbu'l-Mesnevî*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Daru'l-Mesnevî, 209, 1a-388b.
- Taştan, Erdoğan. *İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Yavuz, Kemal. *Muînî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi Mesnevî Tercüme ve Şerhi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007.